

ੴ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

107

ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਸੁੰਬ

ਭਾਗ-੧

‘ਖੜੀ’

ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਂਸੁਬ

ਭਾਗ-1

ਹਉਮੈ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ, ਧਰਮ ਦੇ ਮਗਰ ਲਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਆਪਣੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ, ਸੁਗਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪਾਂ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੀ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਅਥਵਾ ਰੰਗਤ ਅਨੁਸਾਰ 'ਘੜ' ਕੇ, ਨਿਜੀ, ਮਾਈਕੀ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਸੁਆਰਬ ਜਾਂ ਭਾਵਕ ਨਿਸਚਿਆਂ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸਲੀ ਆਤਮਿਕ ਗੁੱਝੇ 'ਭੇਦ' ਅਤੇ 'ਤੱਤ' 'ਅਲੋਪ' ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਪੱਲੇ ਸਿਰਫ ਧਰਮ ਦੇ ਆਪੂਰਵੀ ਘੜੇ ਹੋਏ ਫੋਕੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਫੋਕਟ ਧਰਮੀ ਭਰਮੀ ਭੁਲਾਵੈ ।

(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੧/੧੮)

ਇਹ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਜਾਂ ਨਿਸਚੇ, ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅੱਡ-ਅੱਡ 'ਫਿਰਕੇ' ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ, ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਮਰਯਾਦਾ, ਰਸਮਾਂ, ਲਿਬਾਸ ਆਦਿ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹਨਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਉ, ਝਗੜਾ ਅਤੇ 'ਤਾਂਸੁਬ' ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਇਸ਼ਟ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਕੋ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਭੀ ਅਸੀਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਸੂਖਮ ਹਉਮੈ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ, ਮੁੱਢਲੀ 'ਤੱਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ', ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਰੰਗਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਫਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਉਂ ਅਸੀਂ ਹਉਮੈ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ 'ਤਾਂਸੁਬ' ਅਤੇ ਨਫਰਤ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਨਿਜੀ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਤਾਂ ਕੁਝ ਬੰਦਿਆਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ 'ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਅਸੁਬ' ਅਥਵਾ ਧਾਰਮਿਕ ਕਟੜਤਾ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਤਾਂ ਕੌਮਾਂ, ਮੁਲਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਨਿਜੀ ਈਰਖਾ-ਦਵੈਤ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਮੱਠੀ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਅਸੁਬ ਦੀ ਅਗਨੀ ਤਾਂ ਨਸਲਾਂ, ਕੌਮਾਂ, ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਗੋ-ਰੇਸ਼ੇ ਵਿਚ ਧੱਸ-ਵੱਸ-ਰਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ 'ਅਗਨੀ' ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਵਾਂਗ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਫੁਟਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਤਾਅਸੁਬ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੀ ਭਗਤਾਂ, ਸੰਤਾਂ, ਧਰਮੀਆਂ, ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅਸਹਿ ਅਤੇ ਅਕਹਿ ਤਸੀਹੇ ਜਾਂ ਜੁਲਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨੇ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ।

ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਮਿਸਾਲਾਂ ਟੂਕ ਮਾਤਰ ਹੇਠ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ —
ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਖਸ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ।
ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਨੂੰ ਸੂਲੀ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ।

ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੱਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ।

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮਰੀ ਹੋਈ ਗਉਂ ਜਿੰਦਾ ਕਰਨ ਲਈ
ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੀਆ-ਸੁੰਨੀ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦੀਆਂ, ਸੂਫੀਆਂ ਉੱਤੇ
ਬੇਅੰਤ ਜੁਲਮ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜੇ ਭੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ 'ਕੈਂਬੋਲਿਕ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰੈਟੈਸਟੈਂਟ' (Catholic and Protestant) ਵਿਚਕਾਰ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਹਾਦ (crusades) ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ
ਖਲਕਤ ਦਾ ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਤੱਤੀ-ਤਵੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤੱਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਉਬਾਲਿਆ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾਡਿਆ ਗਿਆ।

ਅੰਰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ
ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ, ਮਹਾਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਜਨਤਾ ਉਤੇ
ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਂਸੁਬ ਦੇ ਜਨੂਨ ਅਧੀਨ, ਅਕਹਿ ਅਤੇ ਅਸਹਿ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ
ਜੁਲਮ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਦੇਨਾਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ
ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਰੰਬੀਆਂ ਨਾਲ ਉਤਾਰੀ ਗਈ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਤੇ ਅਸਹਿ ਅਤੇ ਅਕਹਿ ਜੁਲਮ ਹੁੰਦਾ
ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਜੋ ਜੁਲਮ ਤੇ ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ
ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭੀ ਅਨੇਕ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ‘ਸਿੱਖੀ’ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ
ਆਪਸ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਵੱਡੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ (World wars) ਹੋਈਆਂ, ਇਹਨਾਂ
ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਸਹਿ ਜੁਲਮ ਢਾਹੇ ਗਏ ਹਨ।

ਪਰ ਸਮੁੱਚੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ,
ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੱਡੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਤੋਂ ਭੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤਿਆਚਾਰ,
ਤਬਾਹੀ, ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ
ਕਿਤਨੇ ਅਕਹਿ ਧਾਰਮਿਕ ਜੁਲਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਮੁੱਚੇ ਜਗਤ ਦੀ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਂਸੁਬ’ ਕਾਰਨ ਵਿਗੜੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ
ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ —

ਉਠੇ ਗਿਲਾਨਿ ਜਗਤ ਵਿਚਿ ਵਰਤੇ ਪਾਪ ਭ੍ਰਿਸਟਿ ਸੰਸਾਰਾ।

ਵਰਨਾ ਵਰਨ ਨ ਭਾਵਨੀ ਖਹਿ ਖਹਿ ਜਲਨ ਬਾਂਸ ਅੰਗਿਆਰਾ।

ਨਿੰਦਿਆ ਚਲੇ ਵੇਦ ਕੀ ਸਮਝਨਿ ਨਹਿ ਅਗਿਆਨਿ ਗੁਬਾਰਾ।

(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੧/੧੨)

ਭਈ ਗਿਲਾਨਿ ਜਗਤ੍ਰਿ ਵਿਚਿ ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਆਸੂਮ ਉਪਾਏ।
 ਦਸ ਨਾਮਿ ਸੰਨਿਆਸੀਆ ਜੋਗੀ ਬਾਰਹ ਪੰਥਿ ਚਲਾਏ।
 ਜੰਗਮ ਅਤੇ ਸਰੇਵੜੇ ਦਗੇ ਦਿਰਾਬਰਿ ਵਾਦਿ ਕਰਾਏ।
 ਬ੍ਰਹਮਣਿ ਬਹੁ ਪਰਕਾਰਿ ਕਰਿ ਸਾਸਤ੍ਰਿ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣਿ ਲੜਾਏ।
 ਖਣੁ ਦਰਸਨ ਬਹੁ ਵੈਰਿ ਕਰਿ ਨਾਲਿ ਛਤੀਸਿ ਪਖੰਡ ਰਲਾਏ।   (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੧/੧੯)

ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਜਾਂ ਮਜ਼ਹਬ —

ਇਤਫਾਕ	
ਰਵਾਦਾਰੀ	
ਪਿਆਰ	
ਸੇਵਾ	
ਪਰਉਪਕਾਰ	
ਸ਼ਾਂਤੀ	
ਮਿਤਰਤਾ	
ਦਇਆ	
ਏਕਤਾ	
ਖਿਮਾ	
ਗਰੀਬੀ	

ਆਦਿ ਸਿਖਾਊਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮਜ਼ਹਬ —

ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ	
ਨਫਰਤ	
ਲੜਾਈ	
ਤਅੱਸੁਬ	
ਈਰਖਾ-ਦਵੈਤ	
ਕ੍ਰੈਧ	
ਹੰਕਾਰ	
ਸਾੜਾ	
ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ	
ਜ਼ਲਮ	

ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਊਂਦਾ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੋਰ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ —

ਹੋਇ ਇਕਤ੍ਰ ਮਿਲਹੁ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਦੁਬਿਧਾ ਦੂਰਿ ਕਰਹੁ ਲਿਵ ਲਾਇ। (ਪੰ.-੧੧੯੫)

ਇਕੁ ਫਿਕਾ ਨ ਗਾਲਾਇ ਸਭਨਾ ਮੈਂ ਸਚਾ ਧਣੀ ॥

ਹਿਆਉ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੇਲਵੇ ॥੧੨੯॥

ਸਭਨਾ ਮਨ ਮਾਣਿਕ ਠਾਹਣੁ ਮੂਲਿ ਮਚਾਂਗਵਾ ॥

ਜੇ ਤਉ ਪਿਰੀਆ ਦੀ ਸਿਕ ਹਿਆਉ ਨ ਠਾਹੇ ਕਹੀਦਾ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੩੮)

ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਕਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਇਸ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ —

“ਮਜ਼ਹਬ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਤਾ ਆਪਸ ਮੌਂ ਬੈਰ ਰਖਨਾ।”

ਪਰ, ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਹਾਸੋ-ਹੀਣੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤੌਰ ਤੇ
ਉਚੇਰੇ, ਚੰਗੇਰੇ, ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਭਲੇ-ਭਲੇਰੇ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਇਸ ‘ਤਾਅਸੁਬ ਦੀ
ਅੱਗ’ ਵਿਚ ਸੜ-ਬਲ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਮਾਇਕੀ ਈਰਖਾ-ਦਵੈਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਗਨੀ ਦਾ ‘ਅਸਰ’ ਤਾਂ ਸ਼ਖਸੀ ਹਿਰਦਿਆਂ
ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੈ, ‘ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਅਸੁਬ’ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਨੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ —

ਭਾਈਚਾਰੇ

ਫਿਰਕਿਆਂ

ਕੌਮਾਂ

ਮੁਲਕਾਂ

ਵਿਸ਼ਵ

ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ‘ਸੀਮਾ’ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਅਸੁਬ ਨੂੰ ਜਹਾਦ, ਕਰੂਸੇਡ (crusade) ਅਤੇ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਆਦਿ ਦਾ
ਨਾਉਂ ਦੇ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ, ਭੋਲੀ ਅਤੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਖਲਕਤ ਉਤੇ ਜ਼ਲਮ
ਢਾਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਨੂੰਨ (fanaticism) ਦੁਆਰਾ
ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਤਾਅਸੁਬ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਮਚਾਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ
ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਅਸੁਬ ਅਤੇ ‘ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਤ’ ਦੇ
ਅਧੀਨ ਅਸੀਂ —

ਉਚੇਰੇ

ਚੰਗੇਰੇ

ਭਲੇ-ਭਲੇਰੇ

ਪਾਕ-ਪਵਿਤ੍ਰ
 ਧਰਮ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ
 ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ
 ਅਖੌਤੀ ਗੁਰੂ
 ਜਗਤ ਗੁਰੂ
 ਸ੍ਰੀ ੧੦੮
 ਆਚਾਰੀਆ
 ਸੁਆਮੀ
 ਜਤੀ
 ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ
 ਸੰਨਿਆਸੀ
 ਜੋਗੀ
 ਗਿਆਨੀ
 ਅਖੌਤੀ ਸੰਤ

ਅਖਵਾ ਕੇ, ਹੋਰਨਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼੍ਰੋਣੀਆਂ ਯਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਅਤੇ ਰੱਬੀ ਖਲਕਤ ਨੂੰ —

ਨੀਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ
 ਨਫਰਤ ਨਾਲ
 ਤਾਂਸੁਬ ਨਾਲ

ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ —

ਕਾਫਰ
 ਮਲੋਛ
 ਢਿੱਲੜ
 ਮਨਮੁਖ
 ਨਿਗੁਰਾ
 ਅਛੂਤ
 ਨਾਸਤਿਕ

ਆਦਿ, ਘਿਰਨਾ ਭਰੇ ਨੀਵੇਂ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ —

ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ
 ਫਤਵੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ
 ਦੁਰ-ਦੁਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ

ਪੱਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਜੁਲਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜਦ ਕਿ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਯਾ ਮਜ਼ਹਬ ਸਾਣੂੰ —

ਪਿਆਰ
ਸਤਿਕਾਰ
ਮੇਤ੍ਰੀ ਭਾਵ
ਦਇਆ
ਸਮਾਨਤਾ
ਖਿਮਾ
ਸੇਵਾ
ਪਰਉਪਕਾਰ

ਆਦਿ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਬੜੇ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਅਕਹਿ ਅਤੇ ਅਸਹਿ ਜੁਲਮ, ‘ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਉਂ’ ਤੇ ਬੜੇ ਚਾਉਂ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਸੁਆਬ’ ਅਥਵਾ ਪੁੰਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਅਸੁਬ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਉਚੇ ਆਤਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਾਅਸੁਬ’ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭੀ —

ਈਰਖਾ-ਦਵੈਤ
ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ
ਨਫਰਤ
ਸਾੜਾ
ਸ਼ੱਕ
ਖੁਦਗਰਜੀ
ਖਿੱਚੋ-ਤਾਣ
ਲੜਾਈਆਂ
ਹੰਕਾਰ

ਆਦਿ, ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਅਤੇ ਵਰਤ-ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਅਥਵਾ —

ਖਿਆਲ
ਸੋਚਣੀ
ਵਲਵਲੇ
ਭਾਵਨਾ
ਬੋਲ
ਵਰਤਾਵੇ

ਦੁਆਰਾ, ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ 'ਰੰਗਤ' ਜਾਂ ਸਾਡੀ ਸ਼ਬਦੀਅਤ ਦਾ ਹਰ ਛਿਨ, ਹਰ ਪਲ ਅਵੱਸ਼ ਅਤੇ ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕਿਤਨੀ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਰੰਗਤ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਜਾਂ ਛੁਪਾਉਣ ਦੀ ਕੌਸ਼ਲ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਭੀ ਸਾਡੀ ਅੰਦਰਲੀ ਮਾਨਸਿਕ 'ਰੰਗਤ' ਦੀ ਹਵਾੜ ਜਾਂ ਸੜਾਂਦ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਜੋ ਜੀਇ ਹੋਇ ਸੁ ਉਗਵੈ ਮੁਹ ਕਾ ਕਹਿਆ ਵਾਉ ॥ (ਪੰਨਾ-੪੨੪)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਅਥਵਾ 'ਆਪੇ' ਦੀ ਰੰਗਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਵਿਚ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀਂ ਉਘੜ ਕੇ ਜਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਬਾਹਰੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਤਨੇ ਹੀ 'ਭਲੇ-ਭਲੇਰੇ' ਜਾਂ 'ਧਰਮੀ' ਬਣੇ ਫਿਰੀਏ !!

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਅੰਦਰ —

ਈਰਖਾ-ਦਵੈਤ
ਕੁਲਝਣਾ
ਧਿਰਨਾ
ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ
ਕਾਮ
ਕ੍ਰੋਧ
ਲੋਭ
ਮੋਹ
ਹੰਕਾਰ

ਆਦਿ, ਤਅੱਸੁਬ ਦੀ 'ਰੰਗਤ' ਜਾਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੀ, ਸਾਡੀ ਸ਼ਬਦੀਅਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਅਉਗਣਾਂ ਦੀ 'ਰੰਗਤ', 'ਲਿਸ਼ਕ' ਅਥਵਾ 'ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ' ਸਾਡੀ ਅੰਦਰਲੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਸਾਡੇ —

ਆਚਾਰ
 ਸ਼ਖਸੀਅਤ
 ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ
 ਧਾਰਮਿਕ ਅਵਸਥਾ
 ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ

ਦਾ 'ਨਿਰਨਾ' ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੈਲੇ ਖਿਆਲਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਧਰਮ 'ਓਪਰਾ ਜਿਹਾ',
 'ਦਿਖਾਵੇ ਮਾਤਰ' ਜਾਂ ਪਖੰਡ ਹੀ ਹੈ।

ਸਾਪੁ ਕੁੰਚ ਛੋਡੈ ਬਿਖੁ ਨਹੀਂ ਛਾਡੈ ॥
 ਉਦਕ ਮਾਹਿ ਜੈਸੇ ਬਗੁ ਧਿਆਨੁ ਮਾਡੈ ॥੧॥
 ਕਾਹੇ ਕਉ ਕੀਜੈ ਧਿਆਨੁ ਜਪੰਨਾ ॥
 ਜਬ ਤੇ ਸੁਧੁ ਨਾਹੀਂ ਮਨੁ ਅਪਨਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੪੮੫)

ਸੇਖ ਸਬੂਰੀ ਬਾਹਰਾ ਕਿਆ ਹਜ ਕਾਬੇ ਜਾਇ ॥
 ਕਬੀਰ ਜਾ ਕੀ ਦਿਲ ਸਾਬਤਿ ਨਹੀਂ ਤਾ ਕਉ ਕਹਾਂ ਖੁਦਾਇ ॥ (ਪੰ.-੧੩੨੪)

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਨਿਤ ਦੇ ਖਿਆਲ, ਕਰਮ, ਧਰਮ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਆਦਿ ਹੀ,
 ਸਾਡੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਂ ਉਚੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਆਚਾਰ ਦਾ 'ਮਾਪ' ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ।

ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਿਆਈਆਂ ਵਿਚ —

ਈਰਖਾ
 ਦਵੈਤ
 ਕੁਲਇਣਾ
 ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ
 ਘਰਨਾ
 ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ
 ਕਾਮ
 ਕ੍ਰੋਧ
 ਲੋਭ
 ਮੋਹ
 ਹੰਕਾਰ

ਦੀ 'ਲੇਸ-ਮਾਤਰ' ਅੰਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਇਸ ਅੰਦਰਲੀ ਮੈਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ
 ਰਹੇਗਾ। ਇਸ 'ਮੈਲ' ਦੇ ਗੰਧਲੇਪਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਾਡੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਲੱਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਿਤਨੀ ਮੈਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਮਾਇਆ-ਪ੍ਰਾਇਟ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਾਂਗੇ।

ਇਹ ਮਾਨਸਿਕ ਮੈਲ ਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਗਨੀ ਦਾ ‘ਬਾਲਣ’ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਗੋਰੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਛੁਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਤੋਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸੁਆਹ-ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੇਠਾਂ ਅੱਗ ਧੁੱਖਦੀ ਅਥਵਾ ਸੁਲਘਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ—

ਅੰਤਰਿ ਅਗਨਿ ਬਾਹਰਿ ਤਨੁ ਸੁਆਹ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੬੭)

ਅੰਤਰਿ ਅਗਨਿ ਜਲੈ ਭੜਕਾਰੇ ॥॥॥

ਮਨਮੁਖੁ ਤਕੇ ਕੁੰਡਾ ਚਾਰੇ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੦੨੨)

ਜਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਮਾਨਸਿਕ ਬਾਲਣ ਅਸੀਂ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਅੰਦਰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਅਗਨੀ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਭੜਕ ਉਠਦੇ ਹਨ।

ਸਾਡੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਅੰਦਰ —

ਨੀਵੇਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ‘ਘਾਹ-ਛੂਸ’

ਉਪਾਧੀ ਦੀਆਂ ‘ਲੱਕੜਾਂ’

ਨੀਵੀਂਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ‘ਪੈਟਰੋਲ’

ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ‘ਗੈਸ’

‘ਰੂਪੀ’ ਭੜਕਾਊ ਬਾਲਣ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸ਼ਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਚਿੰਗਿਆੜੀਆਂ ਦਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ‘ਧਾਰਮਿਕ-ਈਰਖਾ’ ਜਾਂ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਾਂਸੁਬ’ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ‘ਬਾਰੂਦ’ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਪਲੀਤਾ ਲਗਣ ਤੇ ਬੰਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਫਟ ਕੇ ਅਤਿਅੰਤ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਏਸੇ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਾਂਸੁਬ’ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ, ਇਕ ‘ਨੂਰ’ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਹੋਏ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਇਕੋ ਜਿਹੋ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾ ਕੇ, ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਉਤੇ ਨੀਵੇਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਵਤੀਰੇ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰ-ਜੂਲਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ‘ਅ-ਧਰਮੀ-ਵਤੀਰੇ’ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਚੌਲਾ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਜਾਇਜ਼ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਤਾਂਸੁਬ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਬੁਝਾਊਣ ਲਈ —

ਨਾਮ

ਪ੍ਰੇਮ

ਗਰੀਬੀ
 ਨਿਮਰਤਾ
 ਦਇਆ
 ਸਮਾਨਤਾ
 ਏਕਤਾ
 ਸੇਵਾ
 ਹਮਦਰਦੀ
 ਪਰਉਪਕਾਰ
 ਧੀਰਜ
 ਖਿਮਾ

ਆਦਿ, ਸਾਧਨ ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ।

ਹੋਏ ਇਕਤ੍ਰ ਮਿਲਹੁ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਦੁਬਿਧਾ ਦੂਰਿ ਕਰਹੁ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥
 ਹਰਿ ਨਾਮੈ ਕੇ ਹੋਵਹੁ ਜੋੜੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੈਸਹੁ ਸਫਾ ਵਿਛਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੧੯੫)

ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ ॥
 ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ ॥੧॥
 ਲੋਗਾ ਭਰਮਿ ਨ ਭੂਲਹੁ ਭਾਈ ॥

ਖਾਲਿਕੁ ਖਲਕ ਖਲਕ ਮਹਿ ਖਾਲਿਕੁ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਸ੍ਰਬ ਠਾਂਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਮਾਟੀ ਏਕ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤਿ ਕਰਿ ਸਾਜੀ ਸਾਜਨਹਾਰੈ ॥

ਨਾ ਕਛੁ ਪੋਚ ਮਾਟੀ ਕੇ ਭਾਂਡੇ ਨ ਕਛੁ ਪੋਚ ਕੁੰਭਾਰੈ ॥੨॥
 ਸਭ ਮਹਿ ਸਚਾ ਏਕੋ ਸੋਈ ਤਿਸ ਕਾ ਕੀਆ ਸਭੁ ਕਛੁ ਹੋਈ ॥
 ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਨੈ ਸੁ ਏਕੋ ਜਾਨੈ ਬੰਦਾ ਕਹੀਐ ਸੋਈ ॥੩॥

ਅਲਹੁ ਅਲਖੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ਗੁਰਿ ਗੁੜੁ ਦੀਨਾ ਮੀਠਾ ॥
 ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਮੇਰੀ ਸੰਕਾ ਨਾਸੀ ਸਰਬ ਨਿਰਜਨੁ ਡੀਠਾ ॥੪॥ (ਪੰਨਾ-੧੩੪੯-੫੦)

ਫਰੀਦਾ ਖਾਲਕੁ ਖਲਕ ਮਹਿ ਖਲਕ ਵਸੈ ਰਬ ਮਾਹਿ ॥
 ਮੰਦਾ ਕਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਜਾਂ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਕੋਈ ਨਾਹਿ ॥ (ਪੰਨਾ-੧੩੯੧)

ਦੇਹਰਾ ਮਸੀਤ ਸੋਈ ਪੂਜਾ ਅੰ ਨਿਵਾਜ ਓਈ
 ਮਾਨਸ ਸਬੈ ਏਕ ਪੈ ਅਨੇਕ ਕੋ ਭ੍ਰਮਾਉ ਹੈ ॥
 ਦੇਵਤਾ ਅਦੇਵ ਜੱਢ ਗੰਧ ਤੁਰਕ ਹਿੰਦੂ
 ਨਿਆਰੇ ਨਿਆਰੇ ਦੇਸਨ ਕੇ ਭੇਸ ਕੌ ਪ੍ਰਭਾਉ ਹੈ ॥
 ਏਕੈ ਨੈਨ ਏਕੈ ਕਾਨ ਏਕੈ ਦੇਹ ਏਕੈ ਬਾਨ

ਖਾਕ ਬਾਦ ਆਤਿਸ ਅੰ ਆਬ ਕੋ ਰਲਾਉ ਹੈ ॥
 ਅਲਹ ਅਭੇਖ ਸੋਈ ਪੁਰਾਨ ਅਉ ਕੁਰਾਨ ਓਈ
 ਏਕ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਭੈ ਏਕ ਹੀ ਬਨਾਉ ਹੈ ॥   (ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ਪਾ: ੧੦)

ਜੇਕਰ ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਗੈਸ ਦੇ ਬਾਲਣ ਨਾਲ ਇਤਨੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ‘ਐਟਮ ਬੰਬ’ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਅਤੀ ਕਠਿਨ ਹੈ।

ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਗਿਲਾਨੀ ਦੀ ਅਗਨੀ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਭਾਂਬੜ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤਦੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਆਤਿਸ ਦੁਨੀਆਂ’, ‘ਅਗਨ ਸੋਕ ਸਾਗਰ’ ਜਾਂ ‘ਪਾਵਕ-ਸਾਗਰ’ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਂਸੁਬ ਦੀ ਅਗਨੀ ਤਾਂ ਐਟਮ ਬੰਬ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਅਸਰ ਬੇਅੰਤ —

ਪੁਸ਼ਤਾਂ

ਨਸਲਾਂ

ਕੌਮਾਂ

ਜਨਮਾਂ

ਤਾਈਂ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅੱਗ ਲਗ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਭਾਂਬੜ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਜਾਂ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ‘ਧਰਮ’ ਜਾਂ ‘ਮਜ਼ਹਬ’ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਮਜ਼ਹਬ ਨੂੰ ਹੀ ਤਾਂਸੁਬ ਦੀ ਅੱਗ ਲਗ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕੌਣ ਬੁਝਾਏ ?

‘ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਂਸੁਬ’ ਦੀ ਅੱਗ ਸਿਰਫ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ, ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਠੰਢੇ ਜਲ ਨਾਲ ਹੀ ਬੁਝ ਸਕਦੀ ਹੈ —

ਮਨ ਮੇਰੇ ਗਹੁ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕਾ ਓਲਾ ॥

ਤੁਝੈ ਨ ਲਾਗੈ ਤਾਤਾ ਝੋਲਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੨੯)

ਵਵਾ ਵੈਰੁ ਨ ਕਰੀਐ ਕਾਹੂ ॥

ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਹੂ ॥...

ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਮਿਟੇ ਤਿਹ ਮਨ ਤੇ ॥

ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜੋ ਸੁਨਤੇ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੫੯)

ਕਲਿ ਤਾਤੀ ਠਾਂਢਾ ਹਰਿ ਨਾਉ ॥	(ਪੰਨਾ-੨੮੮)
ਖਿੱਚੋਤਾਣਿ ਵਿਗੁਚੀਐ ਏਕਸੁ ਸਿਉ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥	(ਪੰਨਾ-੨੫੯)
ਤਾਤੀ ਵਾਉ ਨ ਲਗਈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸਰਣਾਈ ॥	(ਪੰਨਾ-੮੧੯)
ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਗਵਾਵੈ ॥	
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਗਲੀ ਗਣਤ ਮਿਟਾਵੈ ॥	
ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਰੰਗਿ ਰਾਤਾ ॥	
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਖਸਮੁ ਪਛਾਤਾ ॥	(ਪੰਨਾ-੮੪੨)
ਆਤਸ ਦੁਨੀਆ ਖੁਨਕ ਨਾਮੁ ਖੁਦਾਇਆ ॥	(ਪੰਨਾ-੧੨੯੧)
ਬਿਸਰਿ ਗਈ ਸਭ ਤਾਤਿ ਪਰਾਈ ॥	
ਜਬ ਤੇ ਸਾਧਸੰਗਤ ਮੌਹਿ ਪਾਈ ॥	(ਪੰਨਾ-੧੨੯੯)

ਜਿਸ ਦਾ ਤੱਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਅਸੁਬ ਦੀ ਅਗਨੀ ਸਿਰਫ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਬੁਝਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬੜੇ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਬਾਬਤ ਕੋਈ ਸੋਝੀ ਯਾ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਗਿਲਾਨੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਾਅਸੁਬ’ ਦੀ ਅਗਨੀ ਭੀ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਬੜੇ ਦੁਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਮਜ਼ਹਬੀ —

ਰੋਸੇ-ਗਿਲੇ
ਧੱਕੇ-ਸ਼ਾਹੀ
ਨਫਰਤ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ
ਮਾਰ-ਧਾੜ
ਖੁਨ-ਖਰਾਬਾ
ਜੁਲਮ

ਆਮ ਜਨਤਾ ਉਤੇ ‘ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਉ’ ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਐਸੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਟੜਤਾ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ —

ਸਿਆਣੇ
ਵਿਦਵਾਨ
ਭਲੇ-ਭਲੇਰੇ
ਸਿਆਸੀ ਆਗੂ
ਧਰਮ ਦੇ ਠੋਕੇਦਾਰ
ਅਖੋਤੀ ਸਾਧ-ਸੰਤ

ਭੀ, ਬੜੇ ਚਾਉ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਵਿਚ 'ਫਖਰ' ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਭੀ ਦੁਖਦਾਈ ਅਤੇ ਘਰਨਾ ਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹੈ, ਕਿ ਨਿਰਦੋਸ਼, ਮਾਸੂਮ, ਨਿਹੱਥੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਉਤੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਹਿ ਅਤੇ ਅਸਹਿ ਜੁਲਮ ਨੂੰ 'ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ' ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਅਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਤਾਅਸੁਬ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਿਰਦੀ ਤੇ ਕਠੋਰ ਜੁਲਮ ਤੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਉਤੇ ਧਾਰਮਿਕ 'ਠੱਪਾ' ਲਾਉਣਾ ਮਹਾਂ ਪਾਪ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਤੇ ਨਿਰਾਦਰੀ ਹੈ।

ਐਸੇ ਕੁਕਰਮ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਦਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਭੀ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਅਤੇ ਪਾਪ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਧਾਰਮਿਕ ਤਾਅਸੁਬ' ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਪਾਪ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ 'ਧਰਮੀ' ਕਹਿਣਾ ਨਾਵਾਜਿਬ ਹੈ।

ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਠੋਰ, ਤਾਅਸੁਬੀ 'ਅਧਰਮੀ ਕਰਮਾਂ' ਨੂੰ ਨਿੰਦਣ ਦੀ ਬਜਾਏ 'ਪੁੰਨ', ਨੇਕੀ ਤੇ 'ਸਵਾਬ' ਸਮਝ ਕੇ ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਜੋਸ਼-ਖਰੋਸ਼ ਨਾਲ ਵੱਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਐਸੀ ਅੰਧ-ਕਠੋਰਤਾਈ (Fanaticism) ਸਾਡੀ ਮਜ਼ਹਬੀ 'ਜੀਵਨ-ਸੇਧ' ਬਣ ਚੁਕੀ ਹੈ।

ਐਸੇ ਹਠ-ਧਰਮੀ ਕੱਟੜਪੁਣੇ ਦੇ ਤਾਅਸੁਬ ਅਤੇ 'ਹੰਗਤਾ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ (blind religious fanaticism) ਨੂੰ ਹੀ ਸਲਾਹਿਆ, ਵਡਿਆਇਆ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਅਸੁਬ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੀ ਸਾਡਾ 'ਧਰਮ' ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਅਸੁਬ ਦੀ ਅਗਨੀ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਮਚਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸੜ ਰਹੀ ਹੈ। 'ਧਾਰਮਿਕ ਤਾਅਸੁਬ' ਦੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਅਤਿ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਤੇ ਘਰਨਾ-ਯੋਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ —

ਚਾਰਿ ਵਰਨਿ ਚਾਰਿ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਜਗਿ ਵਿਚਿ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਣੇ।

ਖੁਦੀ ਬਖੀਲਿ ਤਕਬਰੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਕਰੇਨਿ ਧਿਛਾਣੇ।...

ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਕਹਾਇਦੇ ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਦੁਇ ਰਾਹ ਭੁਲਾਣੇ।

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਭੁਲਾਇ ਕੈ ਮੌਰੇ ਲਾਲਚ ਦੁਨੀ ਸੈਤਾਣੇ।

ਸਚੁ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿ ਗਇਆ ਖਹਿ ਮਰਦੇ ਬਾਮੁਣਿ ਮਉਲਾਣੇ।

(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੧/੨੧)

ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਅਸੁਬ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਖਿਆਲਾਂ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ, ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੀ —

ਊਣਤਾਈ

ਛਟਿਆਈ

ਨਫਰਤ

ਨਿਰਾਦਰੀ

ਨਿੰਦਿਆ

ਬਦਨਾਮੀ

ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ—

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ

ਵਡਿਆਈ

ਊਚਿਆਈ

ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, 'ਧਰਮ' ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਕੱਟੜ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਐਨ ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿਚ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੁਆਰਾ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ —

ਨਿਰਾਦਰੀ

ਛਟਿਆਈ

ਬਦਨਾਮੀ

ਵਿਰੋਧਤਾ

ਦਾ ਕਾਰਨ ਆਪ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਫੈਲਾਉ ਜਾਂ ਸਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ, 'ਤਾਅਸੁਬ' ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ, ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਹੇਠੀ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਭੀ ਹੇਠੀ, ਵਿਰੋਧਤਾ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਆਪ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਾਂ।

ਨਿਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਤਾਅਸੁਬ ਦੀ ਅਗਨੀ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਮਨ-ਤਨ ਸੜ-ਬਲ ਕੇ ਕਾਲਾ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਜਾਹ ਨਾਲ —

ਮਨ ਹੋਰ ਮਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਨ ਵਿਚ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਵਧਦਾ ਹੈ।

ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਮਚਦੇ ਹਨ।

ਮਨ ਅਸ਼ੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
 ਧਾਰਮਿਕ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।
 ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪਿਛੇ ਮੁੜ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਬਜਾਏ, 'ਮਜ਼ਹਬੀ- ਤਾਂਸੁਬ' ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸੇਧ ਦਾ 'ਰੁਖ', ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਕੇ ਰਸਾਤਲ ਵੱਲ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਪਿਛਲੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਕਮਾਈ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਂਸੁਬ ਦੇ ਜੋੜ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਨਤੀਜਾ 'ਮੁੜ ਕੇ', ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ (boomerang) ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਤਰੱਕੀ ਸਿਰਫ ਰੁਕਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ 'ਪਿਛਲ-ਖੋਗੀ' (Backgear) ਮੁੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ —

When our minds are galvanized and aggrandised with wrong religious dogmas and convictions—we become 'bigots'—to the point of fanaticism. Thus, when our 'Ego' puts on the robe of Religion—woe to the Humanity! It plays havoc with the humanity and makes a 'mockery' of Religion. In our blind religious zeal, we have perpetrated untold sufferings and cruelty on humanity in the name of Religion and crucified many Godly saints and prophets.

(ਚਲਦਾ.....)

© ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ਏਸੇ ਕਲਮ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰੁ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ 132 ਲੇਖ (13 ਕਿਤਾਬਾਂ) ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਤਰਜਮਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਲੇਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਅਭਿਆਸ ਕਮਾਈ ਦੇ ਅੱਠ ਦਿਨਾਂ ਜਪ-ਤਪ ਸਮਾਗਮ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬ੍ਰਹਮ-ਬੁੰਗਾ, ਪਿੰਡ ਦੋਦੜਾ ਵਿਖੇ ਮਾਰਚ, ਸਤੰਬਰ ਅਤੇ ਦਸੰਬਰ (20-30) ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਦੱਖਣੀ ਬਾਈਪਾਸ ਦੋਰਾਹਾ ਵਿਖੇ ਹਰ ਸਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਦੱਖਣੀ ਬਾਈਪਾਸ ਦੋਰਾਹਾ ਵਿਖੇ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਮਾਗਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ 15-15 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ, ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਸਮਾਗਮ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਿੰਡ ਦੋਦੜਾ, ਬੁਢਲਾਡਾ-ਸੁਨਾਮ, ਬਰਾਸਤਾ (ਵਾਈਆ) ਜਖੇਪਲ ਲਿੰਕ ਰੋਡ ਤੇ ਹੈ। ਚਾਹਵਾਨ ਸੱਜਣ ਇਹ ਲੇਖ ਅਤੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੈਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਤੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ:-

Website : www.brahmbungadodra.org

E-mail : info@brahmbungadodra.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ : ਦੋਦੜਾ

ਤਹਿਸੀਲ-ਬੁਢਲਾਡਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨਸਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਫੋਨ : 073074-55097, 01652-255097, 99149-55098

❖ ਸ਼ਾਖਾ ❖

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ (ਦੋਦੜਾ)

ਦੱਖਣੀ ਬਾਈ ਪਾਸ, ਦੋਰਾਹਾ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਜਾਬ

ਫੋਨ : 073074-55098, 01628-258697, 099149-55098

❖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ❖

ਸੈਕ੍ਰੈਟਰੀ, ਬ੍ਰਹਮ-ਬੁੰਗਾ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ : ਦੋਦੜਾ

ਤਹਿਸੀਲ-ਬੁਢਲਾਡਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨਸਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਫੋਨ : 73074-55096